

VII

Criteria voor selectie en acquisitie van bedrijfsarchieven

P.M.M. KLEP

1. Inleiding

Tienduizenden bedrijfsarchieven zijn aanwezig in de gebouwen van ondernemingen of bij particulieren die lang niet altijd beogen met deze archieven een culturele of wetenschappelijke functie te vervullen. Tot nu toe verliep de acquisitie van bedrijfsarchieven door tamelijk onafhankelijk van elkaar werkende instanties: een dozijn rijksarchieven, een kleine 200 gemeente-archieven, een beperkt aantal bedrijfsarchieven, een dikke 60 particuliere archieven en dan nog eens talloze particuliere personen. Hier zit een coördinatieprobleem van ruwweg 1.000 acquirerende 'archivarissen'.

Vele van deze instanties hebben bedrijfsarchieven verworven door in te gaan op toevallig aanbod, niet op basis van een doordacht en gecoördineerd verlanglijstje. Valt er niet zo'n lijstje te maken, liefst voor heel Nederland? Dankzij archivarissen (zoals Y. Bos-Rops en P. den Otter) en NEHA-onderzoekers (E.J. Fischer, J. van Gerwen, G. Reudink en L. Winkelman) wordt er sedert eind jaren tachtig hard gewerkt aan een globale strategie om Nederlandse bedrijfsarchieven te bewaren. De hierbij gepubliceerde bijdrage van J. van Gerwen bevat de hoofdzaken van een selectietheorie voor bedrijfsarchieven en vormt een samenvatting van het in 1994 gepubliceerde NEHA-rapport *Stap voor stap*.

Mij is gevraagd een evaluatie hiervan te geven. Ik stel voor vier vragen te behandelen.

1. Is de hier gepresenteerde selectietheorie in de kern overtuigend om als basis te dienen voor een verantwoorde 'selectie ter bewaring'?
2. Welke instrumenten ten behoeve van de selectie worden voorgesteld te ontwikkelen?
3. Is de selectiemethodiek goed hanteerbaar?
4. In hoeverre relativieren eventuele mitsen en maren het belang van de voorgestelde macro-selectiemethodiek en zijn instrumenten?

2. De selectietheorie

Is het ontwikkelen van een selectietheorie eigenlijk wel raadzaam?

Het stadium waarin we ons hoofdzakelijk vergaapten aan het succesvolle ‘beleid’ van de ondernemer of fabrikant en de rest van het bedrijf niet of summier behandelden is voorbij. Naarmate de historiografie zich ontwikkelt en de problematisering van de geschiedenis van het bedrijfsleven toeneemt, wordt de informatiebehoefte van het historisch onderzoek steeds groter. Niet zozeer in descriptieve zin, alswel in analytische en comparatieve zin. Van belang is ook dat steeds meer interrelaties worden gelegd tussen bedrijf en maatschappelijke context.

Als de bevraging van bedrijfsarchieven zich zo verbreedt en verdiept, is het dan wel zo zinnig om te gaan selecteren? ‘Representativiteit’ zal een must zijn, maar willen we juist ook niet de diversiteit kennen? De comparatieve studie van verschillen is een van de krachtigste instrumenten van historische analyse en verklaring. Dit betekent dat aan de reeds genoemde trefwoorden ‘context’ en ‘representativiteit’ moet worden toegevoegd: ‘diversiteit’.

Naarmate het aantal thema’s en historische vraagstukken zich vermenigvuldigt en daarover vervolgens (internationale) debatten ontstaan, neemt de behoefte aan bedrijfsarchieven toe. Nu de computer de informatiebeheersing op een nieuw niveau heeft gebracht is het veel beter dan voorheen mogelijk om detailgegevens uit bedrijfsarchieven effectief op te tillen tot zich snel ontwikkelende historiografische problemen. Kortom, naarmate meer bedrijfsarchieven toegankelijk worden en gebruikt worden, neemt de complexiteit van de vraagstellingen toe en dus de behoefte aan studie van bedrijfsarchieven en hun contexten. Niet selecteren dus?

Bedrijfsarchieven zijn zeer talrijk en omvangrijk. Minimumschattingen spreken over 700 km en een aanwas van ruwweg 100 km per jaar, in toenemende mate op computerfiles. De overlevingskans van deze archieven is gering en waarschijnlijk ook heel verschillend naargelang de branche. De archieven vallen niet onder de archiefwet: de archiefvormers kennen geen wettelijke plicht om het materiaal dat ‘van blijvend belang voor het historisch onderzoek’ is in goede staat te bewaren. Het zal dus grote moeite en erg veel geld kosten om bedrijfsarchieven te bewaren. Hoewel een raming van de ‘bewaarcapaciteit’ van bedrijfsarchieven niet direct voorhanden is, kan men redelijkerwijs aannemen dat een selectief verlanglijstje nodig is, hoe moeilijk het ook is. En zoals gezegd: heeft men het lijstje, dan zijn er ook wel nadere afspraken te maken over het (niet) vernietigen uit het lopend bedrijfsarchief. Dat is een niet te onderschatten voordeel.

Is de doelstelling van de selectie voldoende duidelijk?

De voorgestelde macro-selectietheorie dient een doel. In *Stap voor stap* wordt precies gezegd wat onder macro-selectie wordt verstaan: ‘het kiezen tussen bedrijfsarchieven (bedrijfsarchief van onderneming A wel bewaren, dat van onderneming B niet bewaren); in onderscheid tot micro-selectie, waarbij bepaald wordt welke

delen van het bedrijfsarchief van onderneming A bewaard moeten worden, en welke delen daarvan vernietigd kunnen worden' (p.9). De vraag is ook: wie kiest er nu precies? Is het denkbaar dat meerdere acquirerende archivariissen met deze theorie tegelijk aan het kiezen slaan? Ik kom hierop terug.

Welk doel moet de selectietheorie dienen? J. van Gerwen c.s. zijn tevreden als het keuzeproces leidt tot een zodanige selectie van bedrijfsarchieven dat een 'representatieve beschrijving en verklaring kan worden gegeven van gebeurtenissen en ontwikkelingen in het bedrijfsleven en van het bedrijfsleven in relatie tot zijn omgeving'. Deze omschrijving is erg belangrijk: het doel is dat we achteraf begrijpen wat zich in 'het bedrijfsleven', d.w.z. het geheel van alle bedrijven tesamen, zich in grote lijnen heeft afgespeeld en wat in het verkeer tussen bedrijfsleven en samenleving aan belangrijke ontwikkelingen valt waar te nemen. Is dit een doelstelling die voldoende kwaliteit waarborgt? Wat voor kwaliteit zoeken we dan?

Problematisering van 'het bedrijfsleven', 'grote lijnen' en 'relatie tot de omgeving'

Het is jammer dat de doelstelling niet verder is uitgewerkt. Allereerst zou men de vraag kunnen stellen of we bedrijfsarchieven eigenlijk wel nodig hebben voor een behoorlijk beeld van 'het bedrijfsleven'. Er zijn toch andere bronnen zoals patentregisters, beroepstellingen, bedrijfstellingen en gemeentelijke, KvK- en CBS-gegevens, de pers, gemeentelijke, provinciale, parlementaire stukken, de beleids- en dossierarchieven van de ministeries van sociale en economische zaken (om er enkele te noemen) die ons over de grote ontwikkelingslijnen van 'het bedrijfsleven' en zijn maatschappelijke samenhang informeren? Is dat niet voldoende, in deze barre tijden van bezuinigingen?

Voor een antwoord dienen we te kijken naar het soort problemen waarmee historici worstelen. Dat zijn allang niet meer 'de grote lijnen' in de zin van eenvoudige historische perspectieven. Het gaat om samenhangen. De zojuist genoemde bronnen leveren te partiële en te summere gegevens op om nog behoorlijk in het (inter)nationale debat over de geschiedenis van het bedrijfsleven mee te kunnen doen. Om wat voor soort problemen gaat het? Slaat men een goede bedrijfsgeschiedenis open, dan ziet men hoe 'het bedrijfsleven' de complexe interne wereld van het evoluerend producentengedrag omvat zoals dat in individuele bedrijven vormt krijgt. Een onvolledige opsomming geeft een indruk hiervan.

(1) de ondernemer is bezig met de opbrengsten-kosten verhouding (prijsvorming, werkverdeling, financiële en andere bedrijfsinformatieverwerking, kostprijsbeheersing) en realiseert daarbij bepaalde volumes, combinaties en vormen van productie, arbeid, kapitaal en grondstoffen, gebouwen, productietechniek en research en zorgt uiteindelijk voor: winst of verlies. Achteraf kunnen historici uitspraken doen over ondernemerschap (herkomst, kwaliteit, psychologie, opportuniteiten, innovatiegerichtheid), over arbeidsproductiviteit, kapitaalintensiteit, technologische evolutie, winstgevendheid, evolutie van

vraag- en aanbodverhoudingen op deelmarkten, omvang van de werkgelegenheid, wijze van financiering, afdekking van bedrijfs- en financiële risico's, veranderingen in bedrijfsvoering en management.

Door dit ondernemersgedrag wordt in de regel in een bedrijfsarchief unieke informatie vastgelegd over bedrijfseconomische en marktvariabelen. Daar blijft het niet bij. Het bedrijf vertegenwoordigt niet alleen een economisch maar ook een sociaal proces. We vinden unieke gegevens over het personeel:

(2) selectie- en ontslag, intern carrièrepatroon, soort arbeid, beloningssysteem en -niveau, incidentele beloning, wijze van uitbetaling, opleidingsfaciliteiten, en meer indirect en achteraf kunnen verschijnselen onderzocht worden als: herkomst en leeftijd van het personeel, kinderarbeid, sex-ratio, vrouwenarbeid, patriarchalisme, discriminatie, Taylorisme, werkdruk, veiligheid, gezondheid.

Concrete gegevens over het personeel zijn bijgevolg van groot belang. Het gaat daarbij niet alleen om informatie die de werking van het bedrijf begrijpelijk maakt. Via het personeel heeft het bedrijf immers een aanzienlijke weerslag op de samenleving.

(3) Combinatie van gegevens betreffende de werknemers binnen en buiten het bedrijf leidt tot inzichten in processen van proto-industrialisering, proletarisering, arbeidersbeweging, schoolverzuim, armoede en bedeling, veranderingen in huwelijksleeftijd, gezinsvorming, fertiliteit, gezinsbudgetten, migratiebewegingen, het ontstaan van trek- en gastarbeid.

Van Gerwen c.s. geven in hun doelstelling expliciet aandacht aan deze '... ontwikkelingen ... van het bedrijfsleven in relatie tot zijn omgeving'. Immers, het bedrijfsleven opereert in een maatschappelijke en ecologische context. Dit geldt uiteraard ook voor de ondernemer. Hij

(4) kiest voor een bepaalde aanwending van het vermogen, bouw en inrichting, architectuur, ecologische en milieubelasting, informatievoorziening, marketing en reclame, logistiek, rechtsvorm, een netwerk van leveranciers en afnemers, marktafspraken en samenwerkingsvormen met andere ondernemers, deelnemingen in andere ondernemingen;

(5) is een persoonlijkheid met een bepaalde geschiedenis, vorming en vermogen, en kent een persoonlijke interactie met familie, culturele context, fiscaliteit, overheidsregels, vakbeweging, banken, commissarissen, aandeelhouders, pers, lokale politici, bedrijfsverenigingen, werkgeversverenigingen. In veel gevallen is 'de ondernemer' in feite een groep personen die gezamenlijk het ondernemerschap belichamen.

De betrekkingen van het bedrijf met de samenleving worden binnen het bedrijf in meerdere of mindere mate gedocumenteerd. Dit type gegevens brengt ons bij wezenlijke historiografische vraagstukken die zich bezig houden met aspecten van de relatie tussen bedrijfsleven en maatschappij: zoals familisme, cultuur en ondernemerschap, milieuvraagstukken, de verhouding tussen productie en distributie, de

aansprakelijkheid van de ondernemer, monopolie- en kartelvorming, fusie- en centralisatieverschijnselen, arbeidsverhoudingen, invloed van het bankwezen, verhouding politiek-bedrijfsleven, economische en sociale politiek, en de sociaal-psychologische en culturele effecten van het bedrijfsleven op de samenleving. Deze opsommingen, die beslist onvolledig zijn, beogen niet uit te komen op de conclusie dat bewaard zou moeten worden op basis van door historici gehanteerde of te verwachte vraagstellingen. Die zijn niet zo goed voorspelbaar. Eerder gaat het om de vaststelling dat ondernemersgedrag zeer complex is en tot effecten zowel binnen als buiten het bedrijf leidt, terwijl andersom invloeden van buiten allerlei specifieke effecten op het bedrijf hebben. De genoemde elementen onder (1) - (5) vormen een tour d'horizon om aan te geven dat redelijkerwijze kan worden aangenomen dat de meeste gegevens in een bedrijfsarchief een unieke - dus elders onvindbare - basis vormen voor historisch onderzoek en dat er tegelijk heel wat complementaire gegevens buiten het bedrijfsarchief te vinden moeten zijn. De conclusie is bijgevolg een dubbele: (a) laten we heel voorzichtig zijn met het vernietigen van onderdelen van bedrijfsarchieven, en (b) laten we tegelijk materiaal uit de context van het bedrijf bewaren.

Wat (a) betreft bedenke men nog dat de meeste bedrijfsarchieven al behoorlijk reduceerd zijn door de eigen bedrijfsarchivarissen (op basis van economische redenen) en soms ook nog eens verder gereduceerd worden door archivarissen in openbare archiefdepots (die bepaalde opvattingen hebben over de waarde van onderdelen van het bedrijfsarchief). Wat dit betreft zou het 'Overzicht van permanent te bewaren informatie in een bedrijfsarchief' (zoals dat bij Philips wordt gehanteerd) weer eens goed bekeken en aangepast moeten worden, speciaal bij die bedrijven waarvan men de archieven beoogt te bewaren.

De doelstelling bedrijfsarchieven te bewaren met de bedoeling een 'representatieve beschrijving en verklaring kan worden gegeven van gebeurtenissen en ontwikkelingen in het bedrijfsleven en van het bedrijfsleven in relatie tot zijn omgeving' zou men bijgevolg geneigd zijn uit te breiden met de toevoeging: 'op basis van gehele, zo onaangetast mogelijke bedrijfsarchieven, voorzien van een selectie van materiaal uit de maatschappelijke context van het bedrijf'.

De kern van de eigenlijke selectiemethodiek

Hierbij is het ingenieuze 8-stappenplan van toepassing. Drie grote principes zijn van belang.

(1) De voorgestelde kwantitatieve en deductieve relatie tussen 'omvang van de relevante beroepscategorie' en 'aantal te bewaren bedrijfsarchieven gerelateerd aan die beroepsarbeid' is een mooie vondst en lijkt een geschikt basisprincipe. Het maatschappelijk effect van het opereren van het bedrijf krijgt aldus een zwaar gewicht in de selectie. Daar is op zich niets tegen. Enkele notities hierbij zijn de volgende.

(a) Uiteraard is het een keuze die niet echt neutraal is. Men moet zich realiseren dat kapitaalintensieve bedrijven en kleinschalige ondernemingen met een hoge graad van human capital het afleggen tegen de arbeidsintensieve bedrijven. Misschien is dit nog enigszins te corrigeren.

(b) Andere grondslagen, zoals het relatief aandeel van de bedrijvencategorie in het nationaal inkomen zijn wellicht ook denkbaar, vooral nu het programma 'Nationale Rekeningen' van het N.W. Posthumus Instituut reeds vele vruchten aan het afwerpen is. Het zou een interessante toets zijn deze benadering te gebruiken naast die van de relatieve beroepsbevolking: grote verschillen lijken er niet in te zitten.

(2) Naast de kwantitatieve en deductieve principes bevat het 8-stappenplan ook een kwalitatieve en inductieve aanpak. Het komt erop neer dat een minimum aantal te bewaren bedrijfsarchieven wordt bepaald op grond van kwalitatieve overwegingen: verschillende afzetmarkten, plaats in de bedrijfskolom, bedrijfsomvang, soorten produkten en regio. In principe is het beginsel dat een bepaalde diversiteit van bedrijven moet worden bewaard zonder meer voortreffelijk te noemen.

(a) De lijst van criteria is wat losjes geformuleerd. Wellicht zal er nog wat meer geëxperimenteerd moeten worden om een vaste methodiek te ontwikkelen die voor alle produktieve eenheden kan worden gebruikt. Mogelijk zou men nog andere kwalitatieve criteria kunnen toevoegen, te ontlenen aan wat hierboven sub 1.3 gesteld is.

(b) Wellicht verdient het aanbeveling in deze kwalitatieve aanpak ook ruimte te reserveren voor de symbolische en emotionele waarde van bedrijfsarchieven. Archieven of documenten zijn niet slechts dragers van informatie. Een archief of een onderdeel ervan kan een relatie leggen met een persoon, gebeurtenis of verschijnsel in de Nederlandse samenleving en cultuur met een uitzonderlijke communicatieve of 'historische' betekenis. Men kan denken aan voorbeelden als archieven uit oorlogsperioden en de nasleep ervan, archieven van organisaties die verbonden zijn met de Koude Oorlog, archieven die betrekking hebben op maatschappelijke groepen (zoals religieuze, bedreigde of zich emanciperende groepen: Joden, minderheden, immigranten, vrouwen, kinderen). Dergelijke fenomenen spreken alle cultureel gevormden aan.

De symbolische waarde van archieven is ook werkzaam op een nog veel algemener niveau. Dit geldt in het bijzonder als archieven of documenten deel uitmaken van een sociale stijl, mentaliteit, karakter, kortom een identiteit. Later zullen de restanten van deze mentaal verwijderde periode of toestand waarschijnlijk worden gekoesterd, nationaal, regionaal, lokaal, persoonlijk.

Onze eigen en vroegere periodes kennen hun eigen objecten van emotie en opwinding die als 'karakteristiek' voor de tijd kunnen worden beschouwd. Een goede culturele beoordelaar zal uit de bedrijfsarchieven die archieven weten te selecteren die deze symboolwaarde bij uitstek bevatten.

(3) Tenslotte bevat de voorgestelde selectietheorie nog een derde principe. Een heleboel van de overgebleven archieven zijn zeer onvolledig. Vermeden moet worden dat goede archieven zouden verdwijnen en slechte zouden worden bewaard. De 'micro-analyse' beveiligt ons hiertegen. De selectie van te bewaren materiaal dient bedrijfsarchieven te omvatten van goede kwaliteit, met andere woorden: archieven die zo compleet mogelijk zijn.

Deze micro-analyse vertegenwoordigt typisch een onderzoekersbelang. Het gaat om het bewaren van kwalitatief rijke archieven die nu eenmaal een groter onderzoekspotentieel hebben dan magere archieven. De idee dat kwaliteit van het archief wordt gekoppeld aan de 'compleetheid' ervan verdient bijzondere steun en aandacht. Boven is al aangegeven hoe complex het ondernemingsfenomeen is en hoezeer het verweven is met de samenleving. De onderneming is ook niet te reduceren tot een abstracte ondernemersstrategie: de ondernemer concretiseert zijn onderneming in een voortdurende concrete omgang met de feitelijke gang van zaken in en buiten het bedrijf. Gezien de hierboven uitgewerkte selectiedoelstelling zou het ridicuul zijn alleen de notulenboeken van de beslissingen van directeuren en aandeelhoudersvergadering en de jaarstukken te bewaren. Het wetenschappelijk, analytisch belang van een dergelijk uitgekleeft archief is nietig vergeleken bij een compleet bewaard bedrijfsarchief.

Even terzijde: waar zitten verschillen met een PIVOT-achtige selectiedoelstelling? Het is bekend dat de Rijksarchiefdienst in het kader van het zogenaamde PIVOT-project voor de overheidsarchieven van na 1945 een selectiedoelstelling heeft gekozen die op het eerste zicht enigszins lijkt op die van het NEHA: de selectie moet een reconstructie van het overheidshandelen op hoofdlijnen mogelijk maken. Deze selectie opereert evenwel niet op macro-niveau, maar vormt een eliminatie-instrument binnen gegeven archieven van individuele overheidsorganen. Een effect van de PIVOT-methodiek is dat archieven van overheidsorganen gemiddeld tot 3 % worden teruggebracht. Het materiaal van de archieven wordt geordend naar de lijst van handelingen van het desbetreffende overheidsorgaan. De handelingen worden grofweg verdeeld in beleidshandelingen en uitvoerende handelingen. De lijst van criteria zegt vervolgens in wezen: beleidshandelingen met hun neerslag (en met hun binding naar de bureaucratie en het parlement) bewaren, en uitvoerende handelingen (met hun bindingen naar individuele burgers en organisaties) vernietigen. Een overeenkomstige denkwijze toegepast op bedrijfsarchieven doet de rillingen over de rug lopen. De gegevens in de uitvoeringssfeer zouden in principe vernietigd kunnen worden. De sociale, technologische, bedrijfseconomische, organisatorische en andere aspecten van de bedrijfsgeschiedenis zouden in een tot 'ondernemersbeleid' gereduceerde selectiebenadering nauwelijks beoefend kunnen worden.

(4) Tenslotte een kritische opmerking. Daar in de NEHA-doelstelling de context zo'n prominente plaats inneemt is het zeer opvallend dat in de principes van de selectietheorie een selectiemethodiek van de context ontbreekt. Daarmee doel

ik in de eerste plaats op de bedrijfseconomische context van relaties met zusterbedrijven, moederbedrijven, dochters, leveranciers, afnemers, bankiers, vakbonden enz. In hoeverre ziet men in deze selectiemethodiek mogelijkheden om dossiers en andere archiefstukken die in vernietigbare bestanden van gerelateerde bedrijfspartners zitten te bewaren? In de tweede plaats zou aandacht moeten worden besteed aan het bewaren van relevante contextgegevens van personen die betrokken zijn bij het bedrijf. Deze worden vaak al bewaard. Men denke aan bevolkingsregisters, registers van de burgerlijke stand, adresboeken, rechtbankdossiers, enz. In de derde plaats zou men aandacht kunnen besteden aan een wijder maatschappelijk verband, speciaal beleid en bestuur. Men denke hierbij onder meer aan de gegevens over een specifiek bedrijf die in vernietigbare bestanden van uitvoeringsdossiers van de overheid aanwezig zijn. Er is een veelheid van aspecten: hinderwet, arbeidsinspectie, bouwvergunningen, grondverkoopingen, subsidies, vreemdelingenbeleid, vrouwenemancipatie, fiscaliteit, milieuwetten, enz.

Behalve de extra feitelijke gegevens die zo boven water (kunnen) komen, blijkt tevens hoe de contextpartners - blijkens hun gedrag, beslissingen en motiveringen - handelen jegens het bedrijf. Kort gezegd: de wetenschappelijke waarde van een bedrijfsarchief kan wezenlijk nieuwe dimensies krijgen als contextgegevens bewaard blijven. Dit rechtvaardigt het opnemen van een 'context-selectiemethodiek' in het 8-stappenplan.

2. Ontwikkelde instrumenten

De opgestelde lijst

Spreekt men over selectie, dan is impliciet sprake van een lijst waaruit wordt geselecteerd. Hulde voor het NEHA, dat een dergelijke lijst heeft opgesteld, dat is geen eenvoudige klus. Het aantal ondernemingen 'tot nu toe' wordt geschat op 2 miljoen. Op dit moment zijn er circa 700.000 actieve ondernemingen, waarvan circa 10.000 groter dan 50 personeelsleden.

Interessant is natuurlijk de definitie van 'onderneming'. Deze is kennelijk: de door de Kamers van Koophandel sedert 1811 als zodanig geregistreerde eenheid die zich bezighoudt met handel en nijverheid. Voor zover ik kan nagaan betreft het ondernemingen uit de volgende categorieën:

- + Delfstoffenwinning en industrie
- + Bouwnijverheid
- + Handel, horeca, reparatie
- + Verkeer, vervoer en communicatie
- + Zakelijke en overige commerciële dienstverlening

De producerende eenheden uit de volgende categorieën ontbreken:

- Landbouw en visserij
- (Semi-)overheidsondernemingen (wordt geleidelijk +)

- vrije beroepen (wordt geleidelijk +)
- niet-commerciële instellingen

Wat door de Kamers werd beschouwd als activiteit die niet behoefde te worden geregistreerd is in de loop van de tijd veranderd. Heel veel producenten uit de negentiende eeuw zal men niet in de registratie van de Kamers van Koophandel vinden. Bovendien hebben de Kamers lange tijd de marginale, kleine ondernemers van alle bedrijfscategorieën systematisch buiten de bedrijvenadministratie gehouden. Tevens blijkt uit het bovenstaand lijstje dat vier grote groepen 'producenten' van goederen en diensten niet onder de hier gehanteerde definitie van 'onderneming' vallen. Tenslotte moet nog opgemerkt worden dat ook de soms grote bedrijven die behoren tot de 600.000 KvK-stichtingen en -verenigingen buiten beschouwing zijn gebleven. Dit alles betekent dat te gelegentijd nog eens serieus naar de groep producenten moet worden gekeken die niet onder de hier gehanteerde definitie van 'onderneming' vallen. Dit klemt temeer, daar de agrarische en de dienstensector - waar veel ontbrekende producenten deel van uitmaken - een stormachtige ontwikkeling hebben gekend in de periode na 1850.

Hoe is nu de in de NEHA-lijst van getraceerde bedrijfsarchieven precies tot stand gekomen?

(1) Men heeft op een bepaald moment rond 1990 uit het KvK-bedrijvenregister van 700.000 ondernemingen een selectie gemaakt van 10.000 ondernemingen. De mededelingen over deze selectieprocedure zijn nogal summier. De selectie is kennelijk primair op 'grootte' doorgevoerd. In ieder geval zijn alle bedrijven met 50 of meer werknemers geselecteerd, maar hieraan is kennelijk - afhankelijk van de branche - vervolgens een selectie van kleinere bedrijven toegevoegd. Misschien dat dit punt nog iets verhelderd kan worden? Vervolgens is men de bedrijfsarchieven van deze ondernemingen gaan traceren. De meeste zijn van recente datum. Een beperkt percentage van de bedrijven, in de orde van 13%, heeft positief gereageerd.

(2) Daarnaast zijn de openbare archiefinstellingen afgegraasd, waarbij grote aantallen oudere bedrijfsarchieven zijn opgespoord.

(3) Op dit moment zijn er liefst 5.500 bedrijfsarchieven getraceerd en geregistreerd: een formidabele prestatie. Men mag aannemen dat sommige van deze archieven meerdere archiefvormers omvatten. Men treft soms in een bepaald 'archief' de archieven aan van vroegere ondernemers, van eerdere rechtspersonen, van gefuseerde, gecontroleerde of overgenomen bedrijven, en soms ook persoonlijke archieven en familie-archieven. Meer dan de helft van deze bedrijfsarchieven (of delen ervan) zijn in beheer bij het openbare archiefbeheerders en dus al 'veilig', de andere zitten nog bij de bedrijven, bij de oorspronkelijke archiefvormers, of hun opvolgers.

3. De concrete werkwijze van de selectiemethodiek

Hoe werkt het kwantitatieve en deductieve basisprincipe?

(a) Men zou verwachten: het leidt tot een concreet getal van te verwerven bedrijfsarchieven op het niveau van de 'industrie'.

In de beredeende voorbeelden ben ik er niet helemaal uitgekomen. Indien de beroepsarbeid van de textiel 12% in 1889 belooft, 13% in 1930 en 8% in 1963, betekent dit dan dat er een percentage van ca 11% uit de SBI-groep 22 (Textielindustrie) van de 308 thans geregistreerde bedrijfsarchieven dient te worden genomen? Zie ik het goed, dat dit betekent dat - op nationaal niveau gereedeneerd - 34 archieven (van de 308 getraceerde bedrijfsarchieven) bewaard worden? Deze consequentie wordt echter niet geheel duidelijk, daar er in het artikel al snel overgesprongen wordt op een branchegewijze en regionale benadering en er tenslotte sprake is van een (inductieve) selectie van 12 archieven in Overijssel. Als de bovenstaande interpretatie echter juist is, zou men dit een *kwantitatieve selectie van thans overlevende archieven* kunnen noemen. Dat is een interessant resultaat, hoewel er problemen aan kleven.

(b) Deze kwantitatieve techniek maakt het in principe mogelijk een verdeling van gewenste aantallen bedrijfsarchieven vast te stellen op een lager niveau dan dat van de industrie, namelijk dat van de onderscheiden branches. De beroepstellingen geven voldoende informatie om relatieve gewichten van de branches te schatten.

(c) Hoewel dit in het artikel niet gebeurt, kan deze kwantitatieve methode worden gebruikt om verdelingen van gewenste aantallen te bewaren bedrijfsarchieven vast te stellen voor 1889, 1930 en 1963.

Sommige geregistreerde archieven zullen materiaal hebben dat toevallig alle drie de observatiejaren afdekt, maar dat hoeft niet zo te zijn. Wellicht is het mogelijk de registratie zo te verfijnen dat duidelijk is hoeveel archieven per observatiejaar beschikbaar zijn.

(d) Er dient nog een meer fundamentele kritische opmerking te worden geplaatst. Is het juist om het gevonden percentage beroepspersonen toe te passen op de *thans overlevende* bedrijfsarchieven om zo het aantal gewenste bedrijfsarchieven vast te stellen? Het is zeker dat de bedrijfsarchieven van 1889 en 1930 in de verschillende branches een *ongelijke overlevingskans* hebben gehad.

Misschien biedt een andere weg een uitkomst. Het is mogelijk op grond van bedrijfstellingen het totaal aantal hypothetische bedrijfsarchieven te schatten in 1889, 1930 en 1963. Vervolgens kan men op basis van een 10%-norm komen tot *aantallen gewenste bedrijfsarchieven per branche*. Aldus verkrijgt men een instrument (in absolute termen) dat geschikt is om te confronteren met de NEHA-lijst van getraceerde bedrijfsarchieven. Deze benadering lijkt zeer geschikt om in te zetten voor gerichte acquisitie en om te voorkomen dat branches die reeds zeer

zware archiefverliezen hebben geleden even scherp geselecteerd gaan worden als branches waarin veel is bewaard. Dat moet immers voorkomen worden.

Het kwalitatieve, inductieve principe

- (a) Dit principe levert blijkens het artikel voor Overijssel een minimum van 12 bedrijfsarchieven op. Het wordt niet geheel duidelijk waartoe dit principe leidt als men de Nederlandse katoennijverheid en vervolgens textielnijverheid als geheel beschouwt.
- (b) Men kan voorspellen dat een kwalitatieve analyse in sectoren met een grote diversiteit, zoals de voedings- en genotmiddelenindustrie, zal leiden tot een groot aantal gewenste bedrijfsarchieven, dat wellicht de kwantitatieve benadering te boven gaat. Maar dat is geen enkel bezwaar, lijkt me.
- (c) De methodiek lijkt nogal gevoelig te zijn voor het accent dat men legt op het arbeidseconomische, het sociale, het technologische of het commerciële aspect, de mate waarin men wenst te regionaliseren en dergelijke. Het soort ondernemerschap en management lijkt ook een belangrijke invalshoek. Kortom, de vraag rijst of deze kwalitatieve benadering nog wat verder geformaliseerd zou kunnen worden.

Het kwaliteitsprincipe: de micro-analyse

- (a) Op het einde van het artikel is een lijstje opgenomen van noodzakelijke archiefbestanddelen om in de micro-analyse een 'goed' te scoren. Het is de vraag of dit een voldoende specifieke benadering is en of niet eerder de gedrags- en andere elementen sub 1.3 als uitgangspunt zouden moeten worden gekozen.
- (b) Gesteld dat lang niet elk overlevend bedrijfsarchief van goede kwaliteit is, en zeker niet van constante goede kwaliteit is over de gehele periode, betekent dit principe waarschijnlijk dat voor een 'goede weergave ... van alle aspecten van het bedrijfsverleden' in 1889 een combinatie van 2, 3 of 4 restanten van bedrijfsarchieven nodig is om één redelijk beeld van een bedrijfstak te kunnen krijgen.

Te overwegen verdere ontwikkeling van de NEHA-lijst

Voor een goede hanteerbaarheid van de methodiek worden heel wat eisen gesteld aan de kwaliteit van NEHA-lijst.

- (a) Met behulp van de kwantitatieve methode kan men het relatieve belang van de beroeps categorieën meten en deze resultaten confronteren met de verdeling van de geregistreerde archieven. Een raming van aantallen gewenste bedrijfsarchieven per branche op basis van een schatting van het aantal hypothetische bedrijfsarchieven zou kunnen worden toegevoegd. De kwantitatieve benadering zou aldus ingezet kunnen worden als methode in de gerubriceerde lijst van getraceerde archieven om de over- en ondervertegenwoordigde branches te identificeren. Deze

toevoeging aan de lijst zou de inspanning van het verder speuren naar overgebleven archieven zeer goed richting kunnen geven.

(b) Aanduiding of het thans overlevende archief de periode rond 1889, rond 1930 en rond 1963 behelst zou de kwaliteit van het instrument nog verder verbeteren.

(c) Een overeenkomstige micro-analytische kwaliteitsaanduiding van 'volledigheid' per observatiejaar/periode is voor de uitvoering van de methodiek onmisbaar.

(d) Een code voor het al of niet aanwezig zijn van contextgegevens is eveneens een wezenlijke kwaliteitsverrijking van de lijst. Het is een sterk punt als de gerelateerde overheidsarchieven nog niet tot vernietiging zijn overgegaan.

(e) Het probleem van de niet geregistreerde door de KvK geregistreerde ondernemingen zou nog opgelost moeten worden. Kleine ondernemingen kunnen immers rijke archieven bevatten. Sommige sectoren bestaan of bestonden grotendeels uit ondernemingen met minder dan 20 werknemers. En wie doet de landbouwbedrijven? De lijst zou dan ook met de nog niet geregistreerde categorieën moeten worden uitgebreid. Misschien in samenwerking met andere organisaties?

4. Slotopmerkingen en conclusie

Nadere kwalificatie van de methodiek

Voor de oudere perioden lijkt de methodiek in de eerste plaats zeer geschikt als *acquisitie*-instrument. Zowel de kwantitatieve als kwalitatieve aanpak leiden onmiddellijk naar onderbezette en dus urgente sectoren in de gerubriceerde lijst van getraceerde archieven. Daarbij is het zeer plezierig dat de methode binnen elk willekeurig geografisch gebied kan worden toegepast. De kwantitatieve methodiek leidt bovendien de acquirerende archivariissen onmiddellijk naar die regio's en gemeenten die grote concentraties van bepaalde nijverheden kennen.

Voor de periode na 1945 lijkt de NEHA-methodiek eveneens geschikt om de acquisitie te sturen, maar bovendien goede diensten te kunnen vervullen als *selectie*-instrument in oververtegenwoordigde branches. Gezien het feit dat de meeste van de 700.000 thans actieve KvK-bedrijven (plus nog talloze andere) archiefmateriaal bezitten van betrekkelijk recente datum, speelt hier het selectieprobleem in zeer bijzondere mate.

Het geografische element

Op welke geografische schaal wordt de methodiek toegepast en welke selectie- en bewaringsconsequenties heeft dit? In het artikel wordt geheel duidelijk, dat er een nationale, provinciale, regionale en lokale logica van het selectiemodel bestaat. Op de achtergrond speelt ongetwijfeld mee dat de verschillende openbare archiefbezoekers overeenkomstige taken en middelen hebben. Mijns inziens betekent dit dat een thans getraceerd 'overlevend' bedrijfsarchief dat geselecteerd moet wor-

den drie of vier maal kans heeft om definitief bewaard te worden: in de nationale, provinciale en regionale/lokale ronde. Een nationaal belangrijk bedrijf dat toevallig afvalt in de nationale en provinciale ronde zou best in een lokale context - waarin het waarschijnlijk een groot gewicht heeft - geselecteerd kunnen worden. Anderzijds zal een lokaal-verzorgend bedrijf dat in de lokale selectie afvalt niet veel kans maken op provinciaal of nationaal niveau.

De vraag rijst vervolgens of het niet mogelijk is in de NEHA-lijst van getraceerde archieven codes toe te voegen die deze respectievelijke kansen uitdrukken. Waarna tenslotte de heikele vraag nog opgelost moet worden op grond van welke criteria een bedrijfsarchief een, twee of drie maal 'meespeelt'. Dit punt zou nog eens nader gespecificeerd moeten worden. Wanneer is een bedrijf van 'nationaal' belang en krijgt hij dus drie kansen?

Conclusie

De voorgestelde methodiek, inclusief instrumenten, is in principe een uitstekend hulpmiddel voor selectie (vooral ná 1945) en acquisitie (vóór 1945). Een aantal kleinere, niet onbelangrijke problemen is gesignaleerd en verdient nog nadere oplossingen.

Vast staat dat een zeer welkome bijdrage is geleverd aan een meer gestuurde, overwogen en objectieve benadering van het acquisitie- en selectieprobleem. Tegelijkertijd zijn behalve kwantitatieve ook kwalitatieve elementen nader gespecificeerd. Het model heeft de uitstekende eigenschap dat naargelang de historische diversiteit van het verschijnsel toeneemt de kwalitatieve benadering het kan winnen van de kwantitatieve. Deze flexibiliteit, het contextbeginsel, en de eenvoudige geografische toepasbaarheid, maken het model tot een witte raaf in archiefselectieland.

Hieruit blijkt tevens dat kwalitatieve oordelen - op meerdere punten - onvermijdelijk zijn. Een goede bewaking van de kwaliteit van deze oordelen, door brede consultatie en intersubjectieve toetsing, lijkt de aangewezen weg naar een optimaal draagvlak voor de afwikkeling van een urgente operatie.